

**Лідія Стахів,
Василь Стахів,
Сузанна Волошин**

**«Уроки серед природи» у світлі ідей педагога-гуманіста
В. О. Сухомлинського**

Сучасна система шкільного виховання потребує оновлення, зокрема завдяки урізноманітненню форм навчально-виховної роботи. Формалізована «педагогіка заходів» втратила свою актуальність, і сьогодні настав час пошуку менш гучних, але точніших, психологічно вивіреніших упливів на духовний світ дитини. Діти повинні зрозуміти, що світ природи існує не лише як об'єкт наукового вивчення та практичної діяльності людини, а й як об'єкт безкорисливого милування, джерело естетичних емоцій та почуттів. Неабиякий потенціал такого характеру містять у собі так звані «уроки милування природою», «уроки серед природи» [1].

У процесі становлення сучасної національної школи на Україні особливої актуальності набувають численні ідеї українського педагога В. Сухомлинського. Великий інтерес у вчителів викликає його досвід у сфері розумового виховання учнів через спілкування з природою, зокрема через проведення уроків на тлі природи. Соціально-педагогічна діяльність педагога є актуальною, оскільки є особистісно орієнтованою, зосереджується на вирішенні індивідуальних проблем, що виникають засобами вивчення її особистості та довкілля [4].

Гуманізм педагогічних нововведень В. Сухомлинського висвітлено науковцем М. Антоненць. Педагогічну спадщину педагога-гуманіста ХХ ст. у контексті ідей розвивального навчання молодших школярів розкрито О. Замашкіною. Педагогічна цінність уроків серед природи проаналізована на шпальтах педагогічної преси Л. Боднар, Г. Сухоруковою. Однак, ми детальніше зупинимося на концептуальних положеннях та методиці проведення цих уроків у процесі навчання природознавства молодших школярів у контексті використання педагогічної спадщини В. Сухомлинського.

Метою статті було показати важливість проведення та особливості методики «уроків мислення серед природи» у процесі викладання природознавству молодшим школярам.

Загальновідомо, що могутнім засобом естетичного виховання є краса довкілля, а важливим чинником естетичного розвитку молодших школярів виступають уроки на природі: уроки-екскурсії, уроки мислення на природі, уроки творчості серед природи тощо. Готуючись до цих уроків, учителям

початкових класів треба пам'ятати, що учневі мало дивитися – треба вміти бачити, мало слухати – треба ще почути.

Милування природою – це складний процес спостереження за об'єктами та явищами довкілля з метою духовного з'єднання з ними. Технологія проведення уроків милування потребує від учителя високої педагогічної культури, оскільки під час такого уроку школярі одержують насамперед емоційно-чуттєву та художньо-образну інформацію про природу [9].

Аналіз наукових джерел засвідчує, що власною педагогічною діяльністю, унікальним педагогічним експериментом у Павлівській школі В. Сухомлинський переконливо довів, що школа як соціальний інститут спроможна повноцінно виконувати всі свої функції за умови тісної співпраці з соціальним оточенням, як відкрита виховна система.

Новаторські здобутки В. Сухомлинського – це і школа радості, і школа під блакитним небом, і уроки мислення серед природи, і бесіди з людинознавства, батьківська школа, психолого-педагогічний семінар, свято Матері, упорядкування «Золотої хрестоматії дитинства», літературні мініатюри для дитячого читання тощо. Формування особистості у Павлівській школі відбувалося у затишному, емоційно позитивному оточенні, із задоволенням естетичних потреб через спостереження й творення краси у довкіллі [1; 2].

Проводячи свої уроки мислення серед природи, видатний педагог прагнув, щоб слово народжувалося в спілкуванні дитини з природою. Цим він допомагав учням пізнавати й пояснювати життя природи. Діти милувалися степом, вслухалися в спів жайворонка, але кожен з них бачив довкілля по-своєму.

Використовуючи ідеї педагогічної спадщини В. Сухомлинського, можна стверджувати, що, проводячи уроки серед природи, учителям початкової школи потрібно використовувати різноманітні способи та прийоми організації мислення:

- викладати і вивчати матеріал в активній взаємодії з природою;
- уводити дітей у світ праці серед природи;
- проводити систему подорожей до джерел думки і рідного слова;
- навчати дітей думати біля першоджерел мислення, зокрема серед природи і праці [4].

Проводячи «уроки мислення» серед природи, В. Сухомлинський на кожному занятті спонукав дивуватися, помічати, відчувати, думати і творити. Особливо вартісними були такі заняття: «Пробудження природи від нічного сну», «Як квіти зустрічають схід сонця», «Промені сонця грають у краплинах роси», «Як співає жайворонка», «Як ліс готується до зимового сну», «Подорож краплі води», «Як чекають дощу пшениця, соняшник і троянда», «Кожне явище має свої причини» [6].

У Павлиській середній школі переважала емоційна, естетична привабливість форм організації творчої праці: «Кімната казки», «Кімната думки», «Куточок мрій», «Куточок краси», «Острів чудес», «Сад здоров'я», «Мандрівки до першоджерел слова і думки» тощо. Тому перед дітьми відкривався прекрасний світ у живих фарбах, яскравих і трепетних звуках, у казці та грі, у власній творчості, в красі, що надихали дитячі серця, в прагненні робити людям добро. Розвиваючи увагу, фантазуючи, діти – вихованці Василя Олександровича – складалі казки, в яких розповідали про побачене й спостережене. Ці твори В. Сухомлинський об'єднав у рукописну збірку «Казки вечірніх присмерків» [7].

У Павлиській середній школі проводились «уроки мислення» серед природи, на яких діти не просто спостерігали за явищами довкілля, а «вчилися думати». Так було створено 300 сторінок «Книги природи», що представляли 300 спостережень, 300 яскравих картин.

Аналіз наукових джерел засвідчує, що читання «Книги природи» становило великий інтерес для дітей і було одним із засобів виховання в них розумової активності, «початком активного мислення», «теоретичного пізнання світу», «початком системи наукових знань». Тексти сторінок «Книги природи»: «Живе і неживе», «Неживе пов'язане з живим», «Усе в природі змінюється» та інші з'ясовувалися у теплиці, в плодovому саду, на березі річки, ставка, в яру, в заростях чагарників, у полі та інших місцях [8].

Використання педагогічної спадщини В. Сухомлинського, його спостережень за впливом краси природи на всебічний розвиток школярів має велике значення в навчально-виховному процесі сучасної початкової школи. Так, аналіз чинних програм з природознавства (1–4 кл.), зокрема «Я і Україна. Довкілля» полтавських авторів В. Ільченко, К. Гуз, О. Ільченко, дозволяє стверджувати, що ідеї педагога-гуманіста ХХ ст. активно впроваджуються у початковій школі. Автори програм пропонують такі «уроки серед природи» проводити у визначні дати народного календаря, оскільки «звичаї, пов'язані з народними святами, формувалися протягом століть під впливом біоритмів землі» [3].

Ці уроки, вважають вони, можуть тривати 10–20 хвилин, тобто бути фрагментом уроку, інша частина може проводитися у шкільному приміщенні. На «уроках серед природи» діти спостерігають, досліджують середовище, в якому живуть, перевіряють народні прикмети, пов'язані з погодою, змінами в тваринному і рослинному світі. У дітей виховується потреба у необхідності оберігати й любити Батьківщину, рідний край, водночас формуються екологічне мислення, екологічна поведінка, культура [5].

Уроки «під голубим небом», запроваджені В. Сухомлинським, стали справжньою школою культури споглядання та поведінки у природі. Однак, наголошуємо, що технологія проведення «уроків милування» значно відрізняється від звичайного шкільного уроку або екскурсії і вимагає від учителя високої педагогічної культури.

Ми погоджуємося із думкою сучасних науковців в тому, що «уроки милування» бажано проводити не більше одного разу на місяць. Однак не можна перетворювати милування в обов'язкову повинність, а потрібно організовувати цей процес якомога тонше – непомітно пов'язати, наприклад, із своєрідним станом природи, наприклад: листопад, перший сніг, ожеледиця, відлига, іній, льодохід, перші струмочки, повінь, райдуга, мжичка тощо.

Нестандартність таких уроків вимагає від учителя ретельної підготовки. До організації та проведення «уроків милування» можна висунути низку вимог, зокрема:

- головним стратегічним напрямом такого уроку має стати постійне звертання до емоційно-чуттєвої сфери дитини;
- процес милування, його якість та інтенсивність значною мірою залежать від культури сенсорного сприймання;
- потрібно підносити дитяче сприймання на належний емоційно-образний рівень та організовувати оцінну діяльність учнів;
- налагоджуючи безпосередній контакт з природою.

Отже, потрібно забезпечити необхідний діапазон видів діяльності та достатній рівень рухливості школярів у природі, пропонуючи їм різноманітні цікаві форми емоційно-естетичного пізнання довкілля – ігри, змагання, конкурси, трудові справи тощо [9].

Пропонуємо таку тематику «уроків милування»:

1 клас: «Природа міста (села); природа їх околиць», «Рослини. Різноманітність рослин».

2 клас: «Карнавал осінніх барв», «Як народжуються листочки. Перші квіти».

3 клас: «Різноманітність рослин у природі», «Довкілля тварин».

4 клас: «Природні угруповання рідного краю», «Рослинництво рідного краю» [10].

Осінь:

1 клас: «Золото осені»; «Осінні дарунки»; «Осінь-плакса».

2 клас: «Карнавал осінніх барв»; «Чим пахне осінь»; «Зажурена квітка».

3 клас: «Вклонися калині»; «Танок осіннього листя»; «Прощальна краса»;

4 клас: «Музика листопаду»; «Свято зрілості»; «Осіній сум».

Зима:

1 клас: «Якого кольору зима»; «У гості до ялинки»; «Казки зимового лісу».

2 клас: «Срібні дерева»; «Фантазії Морозенка»; «Свято снігопаду».

3 клас: «Зимові витинанки»; «Сніжинки-балеринки»; «Зачарована краса».

4 клас: «Зима-скульптор»; «Кришталевий дзвін зими»; «Царство сну».

Весна:

1 клас: «Перша зелень весни»; «Здрастуй, пролісок»; «Зелений шум».

2 клас: «Блакитна весна»; «Свято весняних квітів»; «Про що співає весна».

3 клас: «Ранок року»; «Земля квітує»; «Весняні аромати».

4 клас: «Вернісаж весняних барв»; «Біле марево садків»; «Весняна симфонія».

Літо:

1 клас: «Якого кольору літо»; «Лісові сюрпризи»; «Чудо-райдуга».

2 клас: «Краса літнього поля»; «Річкова прохолода»; «Літні візерунки».

3 клас: «Барви лугу»; «Дзвінка пісня джерела»; «Чим пахне літо».

4 клас: «Хоровод літніх квітів»; «Музика літнього дощу» [9].

Багато шкіл в Україні творчо використовують досвід великого педагога В. Сухомлинського, його ідеї естетичних комплексів, які полягають в інтеграції виховних впливів природи, мистецтва, художньо-творчої діяльності на розвиток дітей. Естетичні комплекси допомагають наочно продемонструвати дітям особливості процесу художньої творчості, показати, які глибокі естетичні почуття й переживання, викликані сприйманням краси світу, пробуджують творчу струну в душі митців і виливаються у музику, поезію, малярство тощо. Діти складають цікаві казки, оповідання, розповіді, вірші, пісні, музику, драматизують літературні твори, малюють.

Водночас, подальшого дослідження потребує питання виокремлення дидактичних умов організації та проведення «уроків серед природи» на засадах ідей В. Сухомлинського.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Антоненць М. Гуманізм педагогічних нововведень В. О. Сухомлинського / М. Антоненць // Початкова школа. – 1997. – № 9. – С. 35–38.
2. Бондар Л. Уроки мислення серед природи у педагогічній спадщині В. О. Сухомлинського / Л. Бондар // Початкова школа. – 2005. – № 9. – С. 12–15.
3. Ільченко В. «Я і Україна». Довкілля : підручник для 3 класу / В. Ільченко, К. Гуз. – Полтава : Довкілля-К, 2003. – 176 с.

4. Замашкіна О. Ідеї розвивального навчання молодших школярів у педагогічній спадщині В. О. Сухомлинського / О. Замашкіна // ПШ. – 2001. – № 10. – С. 74–78.
5. Програми для середньої загальноосвітньої школи. 1–4 класи. – К. : Початкова школа, 2006. – С. 246–303.
6. Сухомлинський О. В. Вибрані твори в п'яти томах / О. В. Сухомлинський – К. : Радянська школа, 1976–1977. – Т. 5. – 637 с.
7. Сухомлинський В. О. Сто порад учителеві / О. В. Сухомлинський // Вибрані твори в п'яти томах / О. В. Сухомлинський. – К. : Радянська школа, 1976. – Т. 2. – С. 417–457.
8. Сухомлинський В. О. Серце віддаю дітям / О. В. Сухомлинський // Вибрані твори в п'яти томах / О. В. Сухомлинський. – К. : Радянська школа, 1977. – Т. 3. – С. 7–282.
9. Сухорукова Г. Уроки мислення серед природи (естетичні комплекси за В. О. Сухомлинським) / Г. Сухорукова // Дошкільне виховання. – 2003. – № 9. – С. 7–9.
10. Юрович В. А. Нестандартні уроки як засіб підвищення ефективності навчання в курсі «Я і Україна» / В. А. Юрович // Початкова школа. – 2006. – № 6. – С. 22–26.